

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Дмитро Гапоненко

●

НІЖИНСЬКИЙ БЛАГОВІЩЕНСЬКИЙ МОНАСТІР: КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ (XVIII – XIX ст.)

Час гетьманського правління відзначився не тільки змінами у політиці і господарстві, а й запровадженням у культурному житті нового стилю і напрямку в архітектурі, що розвивалися, виходячи з церковних потреб, – це була доба українського (козацького) бароко. По всій Лівобережній Україні широкого розповсюдження набули величні монастирські барокові ансамблі, які стали шедеврами національної архітектури.

Барокова культура України відповідала основним естетичним засадам з характерним контрастом, динамікою та експресією, мальовничістю й триумфальністю. Водночас у ній широко використовувалися елементи, пов'язані з місцевими традиційними вподобаннями. За нових тенденцій споруда мислилася не як замкнута в собі самодостатня маса, а як частина просторового архітектурно-ландшафтного ансамблю. В цьому плані особливо показовими були монастирі, планово-просторова композиція яких підпорядковувалась ідеї урочистості, що надавало їй особливої піднесеності, святковості, гармонії і спокою. З цією метою – за певними принципами барокової архітектурної естетики – організовувалися ансамблі найрізноманітніших споруд навколо головного собору, які тісно пов'язувалися в просторовій композиції своїм масштабом і необхідним контрастом. Дзвіниця, келії настоятеля та ченців, трапезна, малі храми, каплиці, огорожі, брами та різноманітні господарські приміщення були ніби підголосками до головної теми¹.

Ніжинський Благовіщенський монастир розташовувався у центрі міста. На початку XIX ст. обитель була оточена з усіх боків кам'яною огорожею завдовжки 53 сажні*. Південний бік огорожі виходив на мостову – Московську вулицю (сучасна вул. М. Гоголя) і складався з 21 торговельної лавки, східна та західна частини монастиря межували з вулицями, які прямували до р. Остер (сучасні вул. 1-а Ліцейська та вул. С. Яворського), з північного боку – з приватними володіннями.

Усередині означеної території містився Благовіщенський собор – визначна пам'ятка української архітектури початку XVIII ст. Будівництво храму розпочалося на кошти митрополита С. Яворського у 1702 р. і тривало 14 років. Головним архітектором був призначений Г. Устимов², а серед майстрів, які брали участь у будівництві та оздобленні собору, збереглися відомості про ієромонаха Германа, котрий писав ікони для іконостасу майбутнього храму³.

Архітектура Ніжинського Благовіщенського собору незвична і єдина в своєму

роді. Вона являла собою оригінальну суміш українського та російського зодчества. Це п'ятибанный*, чотиристовпний**, дев'ятидільний за планом собор, в основі якого лежав хрест із рівними за довжиною раменами та заокругленими кутами, на жодному з яких не було традиційної напівкруглої вівтарної апсиди***. Між раменами хреста влаштовано чотири закруглені кутові прибудови, які не відділені стінами від внутрішнього простору собору, що не є типовим для подібних споруд барокової доби. Бані храму поставлені не на раменах хреста у відповідності до частин світу, як це робилося за стародавньою українською традицією, а по кутах на чотири стовпи, в чому можна прослідкувати відгомін давньоруських архітектурних традицій. У східну пару стовпів умонтували сходи, які вели до приміщення над вівтарем, що теж було незвичним. Під склепінням південно-східної бані з часом влаштували спеціальний майданчик, де певний час містилася бібліотека С. Яворського, тому її вікна закладені. У соборі яруси розташовувалися як у західній, так і в східній частинах храму. Взагалі він відрізнявся оригінальністю і недостатньою характерністю для української барокової архітектури початку XVIII ст⁴.

Нетиповим було і двоярусне розміщення вікон з наличниками на стінах кутових об'ємів. Цей прийом частіше використовувався в громадських будівлях того часу, а двоярусні ніші-лоджії із західної та східної сторін перетворювали собор у своєрідний зал для глядачів. Всефасадність будівлі підкреслювалася декоративними фронтонами*, розміщеними над входами з усіх боків. Портали** собору прикрашені парами великих аркоподібних віконних прорізів дещо витягнутої форми, що нагадували вітражі. Зовнішнє декорування храму майже не збереглося, лише в порталах присутні декоративні ніші, різноманітні за формою: крупні, ромбовидні, аркові. Верхи собору оформлені традиційно і завершувалися декоративними баньками грушовидної форми. Архітектура Благовіщенського собору, в композиції якого переважала сувора врівноваженість, симетрія та центричність, являла собою оригінальну суміш прийомів українського та російського мистецтва⁵.

У XVIII ст. собор зазнав пошкоджень під час пожежі 1750 р. Зараз не відомо, наскільки серйозно він постраждав, однак пізніші документи яскраво характеризують його стан. Так, у 1788 р. архімандрит Ф. Чернявський звертався до Консисторії з проханням направити до Ніжина архітектора для огляду монастирських будівель і проведення ремонтних робіт, однак не отримав жодної відповіді. У 1793 р. він звернувся до генерал-губернатора М. Кречетнікова, який особисто приїхав до Ніжина і, оглянувши собор, наказав Чернігівській казенній палаті виділити для ремонту найбільших пошкоджень 500 крб. Нарешті, 31 жовтня 1796 р. чернігівський архієпископ В. Садковський надіслав листа до Синоду, в якому вказував, що хрести на банях храму зламани бурєю; дерев'яний дах прогнів, через що під час дощів протікає; в стінах собору з'явилися тріщини і хоча, за словами архітектора, не являють небезпеки, проте можуть викликати подальші пошкодження; майже всі вікна потребують капітального ремонту; а сам собор необхідно відштукатурити як ззовні, так і всередині⁶. В результаті цього 10 лютого 1797 р. Малоросійське губернське правління наказало ніжинському міському раднику Вольховському і чернігівському губернському архітектору Карташовському разом з ассесором* Чернігівської казенної палати провести детальний огляд Благовіщенського собору і скласти кошторис⁷.

Однак уже 18 вересня 1797 р. архімандрит Ф. Чернявський рапортував до архієпископа, що 14 вересня в Ніжині сталася пожежа, яка майже повністю знищила обитель. У храмі згоріли п'ять куполів, дах і всі вікна, частково був пошкоджений іконостас⁸. За наказом Синоду від 31 грудня 1797 р. Чернігівській декастерії разом з Малоросійським губернським правлінням у присутності архітектора необхідно було провести огляд приміщень Ніжинського Благовіщенського монастиря, що постраждали внаслідок пожежі, і скласти новий кошторис відновлювальних робіт⁹.

Реконструкція велася повільними темпами, за короткий час грошей витратили багато, а зробили дуже мало: верхи собору покрили залізними пластинами, тріщини у стінах закріпили та замазали, на центральному куполі встановили позолочений хрест.

У березні 1811 р. архіандрит В. Черняєв звернувся до архієпископа М. Десницького з проханням виділити кошти для ремонту Благовіщенського собору, в стінах якого з'явилися великі тріщини. Настоятель самостійно розробив план реконструкції: спочатку необхідно було зробити арки по кутах великого купола та розібрати північну стіну над входом; у вівтарній частині над вікнами щілини розібрати та закласти їх по-новому; стелю розібрати чи підняти, бо вона вже лежала на сходах, через що і йшли тріщини в стінах; весь собор відштукатурити. 24 березня Чернігівська декастерія дала дозвіл на проведення робіт¹⁰.

Відновлення проходило під керівництвом кам'яного майстра І. Петухова. Було відремонтовано верхні частини стін, замість фронтонів з'явилися трикутні щипці, розтесали вікна, побудували нові верхи зі шпильми, характерними для епохи класицизму. Тоді ж відновили іконостас та розписали стіни.

Інтер'єр Благовіщенського собору мало чим нагадував релігійну споруду, а церковні розписи були глибоко реалістичні, багаті різними побутовими сюжетами. Тут були пейзажі з рослинним і тваринним світом, які мало пов'язувалися з аскетичними канонічними образами візантійського живопису, вони не стільки прославляли потойбічний містичний світ, скільки відображали реальне життя на землі. Серед зображень – сім Вселенських соборів, портрети митрополита С. Яворського, князя Володимира Великого, імператорів Петра I і Олександра I.

У храмі розміщався семиярусний дерев'яний позолочений різний іконостас, який складався з трьох царських воріт, відповідно до трьох престолів: головного, що посередині, в пам'ять Благовіщення Божої Матері; розміщеного зліва – в пам'ять засновника обителі С. Яворського Св. Першомученика архідиякона Стефана, і з правого боку – в пам'ять Стрітіння Господня¹¹.

Поруч із Благовіщенським собором розташовувалася тепла церква святих Петра і Павла, побудована за життя С. Яворського, її ще називали „трапезною“, оскільки вона стояла поруч з братською трапезною. 10 червня 1804 р. архіандрит В. Черняєв у своєму докладі М. Десницькому вказував, що храм не відповідав своєму призначенню, оскільки через дуже малі розміри був не придатним для його відвідування. Настоятель просив замість південної частини огорожі монастиря збудувати ряд кам'яних лавок і перенести Петропавлівську церкву на другий поверх цього приміщення¹². У 1808 р. роботи були завершені, в новоствореному храмі встановили дерев'яний двоярусний іконостас, який складався з одних царських воріт на честь святих Петра і Павла. Пізніше, за архіандрита С. Покровського (1839 – 1846), церкву розширили і встановили новий іконостас, до якого приєднали ще два престоли, один на честь Введення у храм Божої Матері, а другий – на ім'я святителя Митрофана Воронежського. Проте невдовзі останній був закритий через брак місця у вівтарі.

Під теплою церквою на першому поверсі і далі вздовж південного боку монастиря збудували 21 торговельну лавку, в яких розмістили два входи до обителі. Перший називався святими воротами – навпроти південного входу до Благовіщенського собору, інший був поряд і вів до теплої церкви.

У південно-східній частині монастиря розташовувалась восьмикутна дзвіниця з 15 дзвонами. Майже в ряд з нею зі східного боку під прямим кутом розміщався двоповерховий корпус настоятельських келій. Перший поверх був збудований ще за С. Яворського, а в 1799 р. під час реконструкції монастиря добудували другий поверх і з'єднали його з Петропавлівською церквою.

Братські келії обителі розміщалися в одноповерховому приміщенні, яке стояло в північно-західній частині монастирського двору і складалося з 6 окремих келій. Крім того, у 1858 р. біля східної огорожі обителі збудували окремий будинок для казначея та декого з братії. В 1877 р. до нього приєднали кухню, а всередині, окрім

келій, розмістили братську трапезну. У північно-східній частині монастиря містився господарський двір з кухнями, сараями та конюшнею¹³.

Важливе значення в культурно-просвітницькій діяльності обителі відіграла бібліотека С. Яворського, яку він збирав упродовж усього життя і наприкінці 1721 р. заповів монастирю. Однак таке рішення він прийняв не одразу, спочатку хотів передати її своєму племіннику С. Шумському, який на той час навчався у Львові. 3 квітня 1721 р., відчуваючи, що сили поступово залишають його, і хвилюючись, щоб зібрання, яке нараховувало більше 600 книг, не потрапило в чужі руки, митрополит написав листа брату, ніжинському протопопу П. Яворському, з проханням викликати зі Львова і направити до нього С. Шумського, щоб у формальному порядку, через заповіт, передати йому своє духовне багатство¹⁴. С. Шумський, можливо, не захотів переривати навчання і не відгукнувся на прохання дядька. Тому в жовтні 1721 р. С. Яворський заповів бібліотеку Ніжинському Благовіщенському монастирю.

Під час передачі книг було складено два каталоги, завдяки чому можна отримати повні відомості про склад бібліотеки. Каталог № 1 написав сам митрополит у серпні 1721 р., а ким і коли складений каталог № 2 – невідомо, оскільки ім'я митрополита в ньому згадується в третій особі. Загалом обидва каталоги нараховують 609 пунктів. Це здебільшого друковані книги, 28 рукописів, серед яких і власні твори митрополита.

Що стосується мови, то більшість книг та рукописів, перелічених у каталогах, написані латиною (443), набагато менше російською (88) та польською (75), одна книга – французькою мовою. Книги, що входили до бібліотеки, можна розділити на три великі групи: рукописи С. Яворського, їх порівняно небагато; богословські та церковно-історичні трактати; книги світського характеру. Якщо звернутися до глибшого аналізу, то можна виділити такі підгрупи: книги священного писання, посібники для вивчення священного писання, твори отців та вчителів церкви, богословська та проповідницька література, церковна історія, життя святих, релігійні поезії, трактати з філософії, логіки, філології, краєзнавства, природознавства, видання історичного, юридичного та географічного змісту, збірки сентенцій, байок, анекдотів, світська поезія та різноманітні енциклопедії. Найвідоміші з них: „Алфавит рифмами сложенный” І. Максимовича, „Обед душевный” С. Полоцького, „Меч духовный” Л. Барановича, „Камінь віри” С. Яворського, твори Флавія, Плутарха, Аристотеля, Сенеки, Гомера, Еразма Роттердамського та ін¹⁵.

Факт передачі книг митрополит оформив у особливому „Тестаменті”, складеному в Петербурзі в жовтні 1721 р. Тут він писав, що передає свої книги Ніжинському монастирю з тією метою, щоб у ньому була власна бібліотека для вчених ієромонахів, які б могли нести свої знання до народу. Таким чином, він хотів зробити з обителі щось на кшталт середньовічних католицьких монастирів. За його ідеєю, монастир мав стати колегією вчених ченців, які, будучи матеріально забезпеченими, повинні жити скромно, розвивати ораторську майстерність та займатися створенням власних проповідей, інакше кажучи, бути тими, ким був сам С. Яворський у свої кращі літа. Побоюючись, щоб бібліотека не опинилася без відповідного догляду, митрополит помістив у „Тестаменті” цілий ряд настанов щодо зберігання та користування книгами:

1. Знайти зручне приміщення для зберігання книг, а якщо такого нема, то збудувати, і обов'язково кам'яне, із залізними затворами на випадок пожежі.

2. Обрати бережливого та відповідального ченця чи ієромонаха і призначити його бібліотекарем, щоб він постійно доглядав за книгами, провітрював приміщення і не ставив їх близько до стін.

3. Влітку виносити книги на подвір'я для просушування на сонці, але не всі одразу, а по частинах. Захищати їх від вологи та молі.

4. До бібліотеки дозволялося заходити тільки бібліотекарю та архімандриту.

5. Книги видавати тільки тим ченцям, які займалися складанням проповідей,

причому необхідно вимагати від них розписки. І архімандрит, і бібліотекар повинні слідкувати, щоб ті, хто виносить книги з бібліотеки, не забирали їх з собою.

6. А того, хто захоче ті книги вкрати, подарувати чи продати, митрополит застерігав анафемою¹⁶.

Частину бібліотеки, зареєстровану в каталозі № 2, митрополит власноруч передав архімандриту Ніжинського монастиря Є. Тихорському в Петербурзі, коли саме, точно не відомо, але, в будь-якому випадку, до жовтня 1721 р., оскільки у „Тестаменті”, датованому цим місяцем, говориться про це, як про dokonаний факт. Книги, перелік яких наведений у каталозі № 1, були перевезені до Москви наприкінці 1721 р., а звітти 16 листопада 1722 р. їх відіслали до Ніжина.

Однак бібліотека недовго слугувала ніжинським ченцям. Справа в тім, що в 1726 р. у Харкові відкрили слов'яно-греко-латинську школу, засновником якої був єпископ Є. Тихорський. За кілька років до цього він обіймав посаду архімандрита Ніжинського Благовіщенського монастиря. Новостворена школа, безумовно, мала потребу в книгах. Через Є. Тихорського, можливо, стало відомо, що в ніжинській обителі знаходилася значна бібліотека. Його наступник, Д. Богданович-Любимський, після призначення на Білгородську кафедру подав клопотання, і 10 вересня 1731 р. за участю Ф. Прокоповича був виданий указ про передачу книг С. Яворського до Харкова. Після підготовки відповідних документів 29 вересня Синод дав згоду, а 6 жовтня 1731 р. синодальний указ надіслали Київському архієпископу Р. Заборовському та Д. Богдановичу-Любимському. Зробивши копії, Р. Заборовський відіслав його до Благовіщенського монастиря разом з Ф. Янковським, архідияконом білгородського архієрейського дому, який, прибувши до Ніжина, до 5 січня 1732 р. склав опис бібліотеки і відправив її до Харкова, а 24 лютого 1732 р. Д. Богданович-Любимський звітував Синоду, що книги, привезені з Ніжина, прийняті і передані до училищного монастиря¹⁷.

Слід зазначити, що в Ніжинському Благовіщенському монастирі існувала бібліотека і після 1732 р., але вона була значно меншою, ніж зібрання С. Яворського. Обителі належали цінні книги, такі, як рукописний літопис Д. Ростовського, давні євангелія, надруковані у Москві, Києві та Львові, листи С. Яворського та інші книги релігійного змісту кінця XVII – XVIII ст. Загалом, за описом 1763 р., у бібліотеці Ніжинського Благовіщенського монастиря зберігалася 174 книги руською мовою, 8 – польською і 40 – латиною¹⁸.

Архітектурний ансамбль Ніжинського Благовіщенського монастиря – це визначна культурна та архітектурна пам'ятка початку XVIII ст. Його самотня композиція була своєрідним відображенням барокових канонів, центральним розташуванням обителі у місті Ніжині та незначними розмірами території, яку він обіймав. Архітектура та інтер'єр Благовіщенського собору нетипові для культурних споруд барокової доби, поєднання прийомів українського та російського зодчества надавали йому особливої величі та краси, а дорогоцінні предмети церковної обрядовості, різний позолочений іконостас та рідкісні ікони, подаровані митрополитом С. Яворським та іншими благодійниками, підкреслювали його високий статус. Упродовж двох століть Ніжинський Благовіщенський монастир був не тільки духовним і релігійним центром м. Ніжина, а й значним осередком культури та просвіти, а в його стінах розміщалася одна з найкращих приватних колекцій того часу – бібліотека С. Яворського.

Джерела і література:

1. Логвин Г. Архітектура Українського бароко // Українське бароко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. АН України. – К., 1993. С. 227 – 229.

* Сажень – старовинна міра довжини, дорівнює 2,13 м.

2. Белоусович Л. Нежинский Благовещенский второклассный монастырь, называемый „Назарет” Пресвятой Богородицы // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі ЧЕИ). – 1867. – № 19. – С. 622 – 625.

3. Курач С. До проблем існування і наукового вивчення іконопису на Принесенні // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 52.

- * Баня – опуклий дах, що має форму півкулі, купол.
 ** Стовп – внутрішня колона, опора.
 *** Апсида – вівтарний виступ у християнських храмах, перекритий півкуполком.
- 4 Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины в XVII – XVIII ст. – М., 1957. – С. 152 – 153.
- * Фронтон – завершення (зазвичай трикутне) фасаду будівлі, собору, колонади, обмежене двома нахилами даху з боків і карнизом у основі.
 ** Портал – архітектурно оформлений вхід до будівлі.
5. Самойленко Г., Самойленко С. Забудова Ніжина та архітектурні пам'ятки XVII – XX ст.: нариси культури. Частина 4. – Ніжин, 1998. – С. 48 – 50.
6. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. 679. – Оп. 1. – Од. збер. 1557. – Арк. 165 – 167. Сборник документов о постройке Новой церкви вместо Рождество-Христовой в селе Козляничы Сосницкого повета; о ремонте каменной церкви Нежинского Благовещенского монастыря и др. документы об открытии церквей и др. общецерковные вопросы.
 * Ассесор – засідатель, гласний у казенній палаті.
7. Там само. – Арк. 173.
 8. Там само. – Арк. 176.
 9. Там само. – Арк. 182 – 183.
 10. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 1013. – Арк. 1–2. Дело о ремонте Нежинской Благовещенской церкви.
 11. Ніжинська філія Державного архіву Чернігівської області (далі НФДАЧО). – Ф. Р 6120. – Оп. 1. – Од. збер. 10. – Арк. 2. Описи церковного майна з актами прийомки та здачі Ніжинського Благовіщенського монастиря.
 12. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 2. – Од. збер. 222. – Арк. 1. Дело по ходатайству архимандрита Виктора об окончании строительства каменной колокольни Нежинского Благовещенского монастыря.
 13. Хойнацкий А. Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого „Назарет Богородичен“, и его положение в настоящее время. – Нежин, 1906. – С. 87 – 93.
 14. Письмо Стефана Яворского к брату Павлу, протопопу Нежинскому, с просьбой прислать к нему Сильвестра Шумского // Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. Приложения. – К., 1914. – С. I – IV.
 15. Самойленко Г., Самойленко О., Самойленко С. Нариси культури Ніжина. Частина 3. Освіта та наука. – Ніжин, НДПІ, 1996. – С. 12 – 13.
 16. Завещание о библиотеке. С.-Петербург. Октябрь 1721 г. Тестамент // Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. Приложения. – К., 1914. – С. XXI – XXIII.
 17. Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. – К., 1914. – С. 54 – 59.
 18. Центральний державний історичний архів України у місті Києві. Ф. 127. – Оп. 1021. – Од. збер. 35. – Арк. 28 – 30. Опись церковных вещей Нежинского монастыря.

Олександр Тарасенко

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ АРХІЄПІСКОП ПАХОМІЙ (КЕДРОВ) (1876 – 1937)

Чернігівська єпархія має тисячолітню, але досі як слід не вивчену історію. Біографії чернігівських архієреїв маловідомі: “відпрацьовані” життєписи, либонь, найвизначніших постатей, як от Лазаря Барановича, Феодосія Углицького, Іоанна Максимовича, Антонія Стаховського, Ієрофея Малицького, Михайла Десницького, Філарета Гумілевського, Василя Богоявленського. Решта архіпастирів залишається майже або взагалі “незнайомою” не лише місцевим любителям старовини, а й фахівцям з церковної історії. В актуальності надолуження цієї прогалини в регіональній історії немає сумніву, адже відомо, наскільки цінними для історії Чернігово-Сіверщини є, наприклад, біографії представників світської влади – князів, воєвод, губернаторів, секретарів обкому чи голів держадміністрації.

Мета даної публікації полягає в тому, щоб реконструювати основні віхи життя маловідомого Чернігівського архієпископа Пахомія (Кедрова). Годі шукати в довідкових регіональних виданнях його ім'я, хоча він був не лише свідком буремних подій революції 1917 – 1921 рр., а й помітним учасником суспільного і релігійного життя на Чернігівщині початку ХХ ст. Пахомій (Кедров) був першим чернігівським владикою, обраним на загально-епархіальному з'їзді у травні 1917 р. Йому довелося управляти епархією упродовж усіх революційних років і перших років існування радянської влади в Чернігові. Він як справжній “пастир свого духовного стада” першим постраждав у 1921 – 1922 рр., коли розпочалися повномасштабні репресії проти церкви і священнослужителів.

Відомості про Пахомія (Кедрова) досить уривчасті. Його біографія фрагментарно представлена в англomовному виданні життєписів новомучеників Руської православної церкви, упорядкованому І. Андрєєвим¹. Автор зосередився, зокрема, на переслідуванні більшовицькою владою Пахомія (Кедрова) у 1920-30-х рр. Але в нарисі бракує матеріалу з чернігівського періоду життя владики, зокрема, не згадується судова справа 1922 р. Стисла інформація про архієпископа Пахомія міститься в деяких збірниках матеріалів з історії церкви ХХ ст. і довідкових російських виданнях². Короткий огляд діяльності Пахомія (Кедрова) на посаді чернігівського архієрея здійснений в газетній публікації Г. Станкевича³.

Наша розвідка спирається в основному на джерельний матеріал Державного архіву Чернігівської області. Досить цінною є справа чернігівського ревітрибуналу 1922 р. зі звинувачення владики Пахомія у контрреволюційній діяльності⁴, яка 2002 р. була введена в науковий обіг О. Демиденко (без публікації документів)⁵, а нещодавно разом з іншими матеріалами до біографії Пахомія (Кедрова) повністю надрукована в окремому збірнику⁶. Ця справа дозволяє реконструювати діяльність чернігівського архієрея впродовж 1917-1922 рр. Він заарештовувався і засуджувався ще двічі: 1925 р. у Москві у зв'язку зі справою митрополита Петра (Полянського) (ця справа введена до обігу і добре опрацьована) і 1930-го у Чернігові. Остання справа практично не введена до наукового вжитку; надруковано лише невеличкий уривочок з неї у маловідомому виданні⁷. Сама справа наразі, згідно з відомчими інструкціями, недоступна для дослідників. Офіційну інформацію щодо події у Чернігівській епархії у 1912-1917 рр. можна надібати на сторінках епархіального періодичного видання “Вера и жизнь”, а також газети “Черниговский церковно-общественный вестник”, яка у 1917 р. стала головним рупором церковно-революційного життя в епархії.

Архієпископ Пахомій (Кедров) народився 30 липня 1876 р. у родині священника м. Яранськ В'ятської губернії Петра Кедрова. Новонародженого в хрещенні назвали теж Петром. Родина Кедрових була великою: шість синів і дві дочки. Всі сини Кедрових обрали духовний шлях. Три з них, включаючи Пахомія, зрештою стали архієреями. Дочки були вчительками. В родині панував дух християнського благочестя. Діти змалечку були навчені розпорядку церковного життя і церковних служб. За спогадами єпископа Аверкія (Кедрова), рідного брата Пахомія, вони допомагали батькові-священнику “петь, читать и храм приберать”⁸. Парафіяльний священник у Російській імперії зазвичай був приречений на злиденність, а з великою родиною і поготів. Сім'я Кедрових не мала шансів стати винятком з цього сумного соціального парадоксу. Через багато років Пахомій згадував: “Воспитан я был очень скромно и никогда не пользовался материальными благами”⁹.

Проте всіх своїх дітей Кедрови спромоглися вивчити. Духовну освіту Петро Кедров здобув у Яранському духовному училищі, В'ятській духовній семінарії та Казанській духовній академії. У своєму виборі життєвого шляху Кедров не сумнівався. Його сімейне походження й виховання, душевний настрій, лагідний характер визначили дорогу, котру він пройшов до кінця і котра часом була дуже вузькою. Про напруженість духовного життя юнака в студентські роки свідчить випадок, який закарбувався не тільки в спогадах сучасників, а й залишав на все

життя відмітину на його обличчі. У протистоянні зі спокусою він буквально виконав настанову Ісуса Христа і спалив собі око на вогні лампади. Мемуарист-митрополит Євлогій (Георгіївський) згадував про цей випадок: “Прямоленейный, добрый человек [Пахомий. – **О.Т.**], он добродушно отшучивался, когда кто-нибудь напоминал ему о причиненном себе увечье”¹⁰.

6 грудня 1898 р. ректор Казанської духовної академії єпископ Антоній (Храповицький) здійснив постриг Петра Кедрова, який тоді отримав чернече ім'я Пахомій. Наступного 1899 р. Пахомій (Кедров) був посвячений в ієромонахи. Після закінчення академії у 1900 р. його призначили на посаду вчителя Липецького духовного училища. Через три роки Пахомія перевели вчителювати в Кременецьке духовне училище, а в 1905 р. він обійняв посади настоятеля Дерманського Свято-Троїцького монастиря у Волинській єпархії і одночасно директора Дерманської церковно-вчительської школи. Ця чернеча обитель мала давню та багату історію, чудовий архітектурний комплекс¹¹, надихала на подвижницьку роботу. За згадкою Пахомія, роки, проведені ним в Дермані, були чи не найкращими (звичайно, після років дитинства) в його житті. Затишний мальовничий волинський куточок імпонував лагідному на вдачу архімандриту Пахомію, надихав на головний чернечий труд – молитву. Пахомій з приємністю відзначав, що в школі, де він викладав, “учились только дети крестьян и я в этой обстановке чувствовал себя очень хорошо”¹².

30 серпня 1911 р. у Почаївській лаврі архімандрита Пахомія (Кедрова) висвіятили в єпископа Новгород-Сіверського, вікарія Чернігівської єпархії. Відтоді життя Пахомія (Кедрова) міцно й надовго поєдналося з Чернігівщиною; тут була визнана його духовна й пастирська гідність, тут він був свідком і учасником буремних подій революції; з Чернігівщини почалося його сходження на власну Голгофу.

У вересні 1911 р. у Чернігові відбулася знаменна подія: місто відвідав імператор Микола II. Одним з пунктів височайшого візиту був огляд імператорською родиною святинь стародавнього Чернігова, поклоніння мощам святителя Феодосія Углицького. Чернігівська місцева влада, світська і церковна, ретельно готувалася до зустрічі високого гостя. На честь імператора підготували і видали чималий фоліант з історії Чернігівської єпархії¹³, відремонтували й причепурили церковні споруди. Зрештою, імператор Микола II лишився задоволений поїздкою до Чернігова, хоча, як відомо, вересневі дні 1911 р. були затьмарені смертельним замахом у Києві на прем'єр-міністра П.Столипіна. Чернігівський губернатор М.О.Маклаков невдовзі після візиту імператора був переведений до Санкт-Петербурга і призначений міністром внутрішніх справ. Височайшу милість зажив і чернігівський єпископ Василій (Богоявленський), який згодом був посвячений у сан архієпископа.

Після від'їзду з Чернігова високих гостей у місті запанували буденні, одноманітні справи. В таку рутинну роботу включився і єпископ Пахомій, який зазвичай, крім вікарних обов'язків, управляв Чернігівським Єлецьким Успенським монастирем. Правлячий Чернігівською єпархією єпископ Василій (Богоявленський), зрештою священномученик, був людиною владною. Його архієрейство відзначилося рядом економічних, господарських, соціальних, освітніх проектів, які він наполегливо і твердо реалізовував, залучаючи для цього ресурси єпархії і священнослужителів, через що зажив неоднозначної, як виявилось потім, досить критичної характеристики декого з них. Загалом Чернігівська єпархія в період стрімкого розвитку капіталізму між двома революціями і, власне, діяльність Василя (Богоявленського) заслуговують на окреме, можливо, навіть дисертаційне дослідження¹⁴.

У цей час єпископ Пахомій залишався в тіні правлячого владики. Крім церковних служб, його обов'язком було висвячувати дияконів, очолювати тимчасові комісії, брати участь у засіданні різних єпархіальних рад. З червня 1916 р. єпископ Василій перебував у Петрограді на засіданні літньої сесії Св. Синоду. 5

жовтня того ж року він був підвищений до сану архієпископа¹⁵. Обов'язки правлячого архієрея перейшли до єпископа Пахомія. Тепер він мав право затверджувати законовчителів, звільняти у відпуску священників і монахів, крім Петрограда, висвячувати кандидатів у сан священника, затверджувати журнали і протоколи консисторії та єпархіальних рад, вирішувати господарські справи в єпархії.

У вересні 1916 р. у Чернігівській єпархії була заснована ще одна вікарна кафедра – Стародубська. Її посів єпископ Пахомій, зберігши право виконувати обов'язки правлячого архієрея. Через півроку відбулася революція. Архієпископ Василій (Богоявленський) повернувся з Петрограда до Чернігова 24 березня 1917 р., а через два дні був заарештований і невдовзі відправлений під арештом назад до Петрограда. Там його звільнили з-під арешту і відправили “на покой”. Згодом він був залучений до підготовки Всеросійського церковного собору.

У Чернігові ж було ініційоване розслідування діяльності владики Василя в єпархії, проте його результати достеменно невідомі, а отже, вони не мали жодних юридичних наслідків. У місті продовжував управляти єпархією Пахомій (Кедров). Тимчасовий уряд, змусивши звільнити з архієрейських кафедр владик, котрі вважалися затятими монархістами, не поспішав ініціювати призначення нової церковної адміністрації. Тим часом демократичні перетворення торкнулися також церковної сфери. В деяких єпархіях, у тому числі Чернігівській, було відновлено давню церковну практику – вибори віруючими духовних пастирів. У травні 1917 р. в Чернігові відбувся єпархіальний з'їзд духовенства і парафіян, на якому одногослосно обрали єпископа Пахомія (Кедрова) діючим владикою Чернігівським і Ніжинським. На нашу думку, ці демократичні вибори засвідчили повагу до Пахомія і його авторитет у середовищі духовенства. Згодом свідок по справі 1922 р. колишній секретар консисторії, а потім вчитель у радянській школі О.Богословський відзначив: “Єпископ был единодушно выбран в архиепископа на съезде мирян и духовенства. Это первый случай такого единодушия, такой симпатии, за что получил благословение свыше. Пахомий с чистой христианской душой – бессребреник, который отдает последнюю рубашку. Редкий тип христианина, который не ждет просьбы, а сам предлагает то, что у него есть”¹⁶. Пахомію (Кедрову) виповнилося сорок років, коли його обрали в архіпастирі: людина у розквіті фізичних і моральних сил, з великим довір'ям чернігівської громадськості, повністю готова присвятити себе служінню Богу, церкві, людям і суспільству. Проте дуже скоро в життя владики увірвалися знущання, пограбування, паплюжіння, арешти і обшуки, допри, суди, табори тощо.

У 1917 р. єпископ Пахомій (Кедров) брав участь від Чернігівської єпархії у Всеросійському помісному церковному соборі, де між іншим висловлювався проти обрання патріарха шляхом жеребу. “Окончательное избрание из сих лиц [кандидатів. – **О.Т.**] Патриарха по примеру Церквей Константинопольской, Антиохийской и Иерусалимской, – назначав він, – следовало бы предоставить одним епископам, которые и произвели бы это избрание тайной подачей голосов. Что касается предполагаемого избрания Патриарха из трех намеченных Собором лиц посредством жребия, то этот способ в Церквах Восточных при избрании Патриарха не применяется, только в Церкви Александрийской прибегают к сему способу в случае равенства голосов, полученных кандидатами в патриархи при вторичном голосовании всего Собора”¹⁷. Ця репліка свідчить про глибоке знання ним церковного права і канону, що, до речі, було не дуже поширено серед тогочасного духовенства. Пахомій і надалі дотримувався думки, що всі найважливіші для церкви питання мають вирішувати архієреї.

Тим часом паралельно з Всеросійським церковним собором відбувався церковний собор у Києві, що мав розв'язати ряд важливих питань канонічного і організаційного характеру Української православної церкви. Делегатом на цей собор був обраний і єпископ Пахомій (Кедров), отож у січні-лютому 1918 р. він перебував у Києві. Владика Пахомій посів місце у президії собору¹⁸. Робота собору

ускладнювалася через наступ червоної армії на Україну і захоплення більшовиками Києва. Особливо гнітюча атмосфера склалася після вбивства Київського митрополита Володимира (Богоявленського). Митрополит Євлогій (Георгієвський) згадав випадок, коли він і Пахомій мало не загинули в ті криваві дні: “Мы с епископом Пахомием Черниговским сидели как-то раз утром в квартире начальницы Епархиального училища, где мы жили, и пили кофе из сушеной моркови. С питанием в то время было плохо, и наш утренний завтрак был голодноватый. Я уселся за письменный стол писать письмо, а владыка Пахомий принялся швырять один за другим дикие каштаны в печку, приговаривая: бомба, бомба... И вдруг - в самом деле бомба угодила в фронтон нашего дома. Шрапнельные пули, пробив стекла в окнах, зажужжали, как пчелы, по всей комнате... Письмо мое, тронутое пулей, скрутилось спиралью... Чудом Божиим мы остались невредимы”¹⁹. Повернувшись до Москви, єпископ Пахомій виступив на засіданні Всеросійського собору з інформацією про церковні події в Україні²⁰.

Наприкінці квітня 1918 р. до влади в Києві прийшов Павло Скоропадський. Гетьман, на відміну від попередньої влади – Української Центральної Ради, виявляв інтерес до церковних справ. Утворився тимчасовий орган церковної влади в Україні – малий Собор єпископів, до складу якого належав і Пахомій (Кедров)²¹. Консервативна політика гетьмана, реставрація деякою мірою дореволюційних порядків посилили антиреволюційні й, звісно, антибільшовицькі настрої учасників Київського церковного собору. Зокрема, було складено “Послання Всеукраїнського Собору”, в якому рішуче засуджувалися революційні події, революційні діячі називалися вбивцями, злодіями, грабіжниками тощо²². Оскільки в цьому посланні та інших зверненнях прозоро натякалося насамперед на більшовиків, то згодом, опісля остаточного встановлення радянської влади і на судовому процесі 1922 р., Пахомію (Кедрову) довелося відповідати за свої дії під час роботи собору. Він наголошував на тому, що не поділяв ворожого ставлення до більшовизму тогочасного вищого духовенства, а документи підписував тому, що це мали робити усі тогочасні ієрархи. У себе ж, у Чернігівській єпархії, дані відозви собору він не поширював як не згодний з їхнім змістом. Гетьманська влада ставилася до єпископа Пахомія з недовірою, ініціювавши перевірку Чернігівської єпархії.

Результати ревізії Чернігівської єпархії влітку 1918 р. нам поки що не відомі. Наприкінці того ж року гетьманська влада в Україні впала. Після короткочасного правління уряду Директорії встановилася влада більшовиків. Настав найкривавіший революційний 1919 р. 22 січня 1919 р. робітничо-селянський уряд України ухвалив декрет про відокремлення церкви від держави. Розгорнулася боротьба з церквою. У Чернігові було закрито духовну семінарію та училище, припинилася видавнича діяльність єпархії. Восени 1919 р. Чернігів окупували білогвардійці, поширивши репресії проти тих, хто підтримував радянську владу. Були намагання залучити до військово-політичного протистояння духовенство. Наприклад, білогвардійці вимагали від єпископа Пахомія відправити молебень на честь “освободителів”. Владика проявив мужність і стійкість перед “визволителями” і категорично відмовився від таких релігійно-політичних акцій. Отже, жодного полегшення для церковного життя в Чернігові білогвардійська влада не принесла, тим більше її “вік” виявився нетривалим. Через місяць вона втекла з Чернігова; до міста знову повернулася радянська влада.

У серпні 1920 р. з’явилася постанова РНК УРСР, яка позбавляла релігійні громади прав юридичної особи. Вилучалися офіційні юридичні документи, печатки тощо. На руках у Пахомія залишилася печатка “Черниговской архиепископии”, якою він ще деякий час користувався. Проте під час судового переслідування в 1922 р. його звинуватили у навмисному приховуванні її використанні цієї печатки, а отже, у протизаконній діяльності, хоча він доводив, що печатка залишилася в нього з дозволу ліквідаційної комісії, яка вважала її приватною власністю архієпископа і такою, що не має юридичної сили.

Наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. більшовицька влада розгорнула масову

антирелігійну кампанію: репресії проти священнослужителів, паплюжіння християнських святинь, пограбування церковного майна. Усі ці заходи торкнулися й Чернігівської єпархії. Так, скажімо, у 1920 р. чернігівський Єлецький монастир було перетворено у концентраційний табір²³. На початку 1921 р. у Чернігові відбулася блюзнірська акція – “освидетельствование мощей” Феодосія Углицького, який вважається покровителем міста. 18 лютого, саме в день вшанування його пам’яті, за постановою губернського з’їзду рад у кафедральний Спаський собор прибула комісія, яка зустріла опір з боку віруючих. Була викликана на допомогу міліція чи команда червоноармійців. Владика Пахомій заспокоював натовп, пояснював, що рішенням влади слід підкорятися, тобто робив усе можливе, аби не була застосована зброя і пролита кров.

“Освидетельствование” відбулося, однак висновки комісії виявилися неочікуваними для влади. “Вскрытие [мощей Св. Феодосия. – **О.Т.**] оказалось крайне неудачным. Тело было цело и затверделое. Настроение масс напряженное”²⁴, – говорилося у секретній і терміновій телеграмі з Чернігова начальнику політсекції Правобережної України. Довелося створювати іншу, поважнішу комісію з представників московських і харківських знавців. Втім, і вона не знайшла релігійного шахрайства, а підтвердила висновки попередників: має місце природно муміфіковане тіло людини²⁵. Після цієї акції Пахомій звернувся до місцевих властей з проханням повернути мощі віруючим, але даремно. Зрештою Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення перевезти мощі Феодосія Углицького до Москви. Взимку – навесні 1921 р. у північних повітах Чернігівщини відбулися хвилювання населення. Місцева влада побоювалася, що невдоволення перетвориться на антирадянське повстання. У лютому до в’язниці кинули заручників, погрожуючи стратити їх у разі спроби захоплення Чернігова повстанцями. Антирадянські настрої в губернії були придушені. 5 березня 1921 р. владика Пахомія звільнили з в’язниці.

На початку 1922 р. московський і харківський уряди видали декрети про вилучення з церков і монастирів коштовностей з тим, щоб використати їх для ліквідації голоду, що розпочався у кількох районах України і Росії. “Изъятия ценностей” розпочалося в березні 1922 р. Найменший опір карався безпощадно, аж до розстрілу включно. Представники місцевої чернігівської влади змушували владика Пахомія підписати складену ними відозву до населення з приводу вилучення цінностей, але він відмовився, мотивуючи свою відмову бажанням самому укласти подібний документ. Справді, Пахомій звернувся до населення з проханням не чинити опір комісіям і правоохоронним органам, а парафіяльним священикам по жертвувати речі й начиння, яке не використовується в богослужінні. Незважаючи на це, робота комісій супроводжувалася постійними конфліктами, церковнослужителів заарештовували, з храмів і монастирів часто вилучали геть усе, а архієрея врешті звинуватили в організації в Чернігівській єпархії опору політиці вилучення цінностей.

Отже, справа судового переслідування архієпископа Пахомія і ще п’ятьох священнослужителів Матвія Храмцова, Олександра Короткевича, Никифора Воскресенського, Семена Яковенка і Леоніда Терлецького розпочалася 20 жовтня 1922 р. з обшуку співробітниками ЧГВДПУ (Чернігівське губернське відділення державного політичного управління) в канцелярії єпархіального управління і на квартирах, де мешкали підозрювані²⁶. Хоча, як свідчать матеріали справи, стеження за священнослужителями Чернігова велося щонайменше з літа 1922 р. У приміщенні канцелярії єпархіального управління (в шафі, яка не замикалася) були знайдені прокламації міфічного “Юго-западного областного комитета”, що стали основним доказом контрреволюційної діяльності чернігівського духовенства на чолі з архієпископом Пахомієм. Владика одразу засвідчив, що “прокламації вложені в незакрывающийся шкаф неизвестными лицами с целью злостной провокации”²⁷.

У поле зору слідства потрапила також Євгенія Короткевич, дочка священика

Олександра Короткевича. Вона працювала в губернському відділі юстиції, і декілька бланків цієї установи було знайдено під час обшуку, що стало приводом звинувачення її у службовому злочині. Але основний удар був спрямований на архієрея. Пахомій (Кедров) тримався під час допитів впевнено, не визнаючи за собою провини перед радянською владою. Коли доказів його вини слідству не вистачило, справа почала обростати новими матеріалами. Зокрема, архієпископа Пахомія звинуватили в тому, що він, як зазначалося вище, підписував “контрреволюційні відозви” Київського всеукраїнського собору, користувався після 1919 р. печаткою “Чернігівської архієпископії”, а також зберігав лист від Голубовича, який до революції вчився, а потім викладав у Дерманській школі, що на Волині, де завідував Пахомій (Кедров). І хоча з'ясувалося, що цей Голубович не має нічого спільного з Голубовичем, членом Української Центральної Ради, втім Волинь на тоді вже перебувала у складі Польщі, а значить, архієпископ Пахомій, на думку слідства, підтримував зв'язки із зарубіжною контрреволюцією. Пригадали під час слідства і справу з “освидетельствованием” мощів св. Феодосія і з вилученням церковних цінностей. Отже, зрештою звинувачень проти архієпископа Пахомія висунули чимало. Але він, як свідчать його покази під час допитів, тримався впевнено, відповідав чітко і конкретно на запитання, жодних своїх навмисних провин не визнавав. Слідство тривало понад місяць. З 30 листопада по 3 грудня 1922 р. відбувалося засідання Чернігівського ревтрибуналу.

На лаві ревтрибуналу опинилися архієпископ Пахомій (Кедров), священники Олександр Короткевич і Матвій Храмцов, проти яких було висунуто звинувачення у контрреволюційній діяльності, та Євгенія Короткевич, котра звинувачувалась у крадіжці з приміщення губюсту чистих бланків зі злочинними намірами. До участі в судовому розгляді по цій справі було залучено чимало свідків. Проте підтвердити фактичну провину підсудних не вдалося, тоді як свідки, залучені судом за клопотанням адвокатів і самих підсудних, доводили, що жодних контрреволюційних дій Кедровим, Короткевичем і Храмцовим не було здійснено. Навпаки, в період білогвардійської окупації Чернігівщини вони захищали і навіть переховували революційних діячів та євреїв. Зрештою, священників Храмцова і Короткевича ревтрибунал виправдав, а стосовно архієпископа Пахомія (Кедрова) та Євгенії Короткевич ухвалив: “1) Признать виновным Кедрова Пахомия в том, что он, будучи на Всеукраинском поместном Соборе мирян и священнослужителей, подписал, на ряду с другими иерархами Церкви, соборное послание, призывающее к сплочению вокруг Гетмана для борьбы, направленной против, приходящей на смену буржуазной, рабоче-крестьянской власти, однако, учинил, это, будучи, по своему чисто иноческому мировоззрению, неосведомленным о последствиях, каковы деяния его предусмотрены ст. 61 УК. 2) Признать того же Кедрова Пахомия виновным в том, что он, будучи епископом Черниговским и Нежинским, при проведении в жизнь декрета об отделении Церкви от Государства, не сдал печати своей и продолжал ею пользоваться до половины сего 1922 года, каковое деяние предусмотрено 123 ст. УК. 3) Признать виновной Короткевич Евгению в том, что она, будучи делопроизводителем Губюсту, использовала свое служебное положение в целях изготовления на службе бланков со штемпелем и гербовой печатью, которые и похитела из Учреждения; это деяние предусмотрено 1 ч 105 ст. УК”²⁸.

Ревтрибунал виніс вирок: архієпископа Пахомія вислати за межі Чернігівської губернії терміном на три роки, а Євгенію Короткевич ув'язнити на шість місяців. З нагоди 5-річчя жовтневої революції Є.Короткевич амністували і звільнили від покарання. Архієпископу Пахомію амністія не була надана, хоча він звертався з проханням про помилування до Чернігівського губернського ревтрибуналу і навіть до Всеукраїнського центрального виконавчого комітету²⁹.

Протягом 1921–1922 рр., навіть коли тривало слідство і суд, владика Пахомій виголошував проповіді в храмах Чернігова. Вони збереглися і тепер надруковані в збірнику матеріалів до його біографії. У цих проповідях архіпастир часто

звертався до проблем терпіння, страждання, спокути. Оратор був сповнений глибоким почуттям трагізму історії, суспільства і людини на зламі епох.

На початку січня 1923 р. архієпископ Пахомій звертався до місцевої влади з проханням відкласти його висилку на період різдвяних свят. Голова Чернігівського губернського виконкому дав розпорядження начальнику губміліції: “высылку епископа Пахомия Кедрова разрешено отстрочить до 16 января”³⁰. В останній день архієрей виголошував проповідь у храмі під час богослужіння. Конкретний день і час його від'їзду з Чернігова не розголошувався. (Напевно, таким був припис влади). З його вуст прозвучали такі слова: “Мы будем надеяться, что дорогая черниговская паства сохранит в чистоте православную веру, будет стремиться жить во взаимной любви, сохранять красоту своей души и помогать в этом друг другу. Вспомним слова апостола, который говорит: *Я душу каждого из вас старался сохранить в чистоте*. Любите друг друга, омывайте свои грехи слезами покаяния. Любовь истинная и глубокая не знает внешних препятствий. Даже разлука не может уничтожить ее, а наоборот – может усилить ее”³¹.

Архієпископа Пахомія вислали в робітниче поселення Донбасу. Але фактичне місце його перебування протягом 1923 – 1924 рр. наразі невідоме³². У 1925 р. він був заарештований у зв'язку зі справою митрополита Петра (Полянського) і засуджений до заслання в Комі-Зирянський край терміном на три роки. Наступні роки життя архієпископа Пахомія погано висвітлені джерелами і заплутано коментуються в літературі. Але з кінця 1928 р. він перебував уже в Чернігові. Це був напружений період внутрішнього життя церкви. Після появи Декларації 1927 р. митрополита Сергія (Страгородського) частина архієреїв проголосила себе непокірними місцеблюстителю. Представники Зарубіжної Руської православної церкви стверджують, що Пахомій (Кедров) був категорично не згодний з Декларацією і виступив із заявою з цього приводу³³. Проте позиція архієпископа Пахомія потребує уточнення і перевірки за надійнішими джерелами, котрі ще треба відшукати. Принаймні, коли у 1930 р. він був знову заарештований в Чернігові, то у слідчій справі його відзначали як контрреволюціонера і адепта “течения тихоновщины, сергеевщины”, тобто прихильника синодальної церкви³⁴. По цій справі архієпископ Пахомій дістав п'ять років таборів. Знову його шлях проліг на Північ. Він утримувався у Соловецькому таборі, потім у таборі Май-Губи. Останні роки життя архієпископ дуже хворів; після звільнення проживав у брата в Яранську, а перед смертю був поміщений у лікарню селища Котельничі. В літературі наведено дві дати його смерті – 28 травня і 11 листопада 1937 р.

Таким чином, архієпископ Пахомій (Кедров) належить до помітних постатей в історії Православної церкви. Значна частина його життя пов'язана з Чернігівщиною: тут він розпочав своє служіння в чині вікарного єпископа. Пахомій став першим і останнім у нових часах архієреєм, обраним (а не призначеним) своєю паствою. З Чернігівщини почалася його смертна путь, що трагічно закінчилася на батьківській в'ятській землі.

Джерела та література:

1. *Andreyev I.M.* Russia's Catacomb Saints. Lives of the new martyrs. Platina, California, 1982. P. 180 – 204.

2. Наприклад див.: *Мануил (Лемешевский), митр.* Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. Exrlangen, 1979 – 1989. Т. 5. С. 369 – 372; *Регельсон Л.* Трагедия Русской Церкви 1917 – 1945. – М., 1996; *Акты* святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917 – 1943 гг. / Сост. М.Е.Губонин. – М., 1994. – С. 877 – 878.

3. *Станкевич Г.* “Будет же это вам для свидетельства” // Троїцький вісник. – 1995. – № 8, 9.

4. По обвинению Черниговского епископа Кедрова Пахомия, свящ. Храмова М.И., Короткевича А.А., Воскресенского Н.А., Яковенко С.С. и Терлецкого Л.Г. в контрреволюции. / / Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 6842. – 304 арк.

5. *Демиденко О.* Справа архієпископа Пахомія: з історії антирелігійної політики на Чернігівщині на початку 1920-х рр. // Сіверянський літопис. – 2002. - № 2. – С. 56 – 60.

6. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии / Состав. А.Ф.Тарасенко. – Чернигов, 2006. – 200 с.
7. Архивные документы преследования духовенства Черниговской епархии в 1926 – 1936 гг. // Православная жизнь. (Приложение к “Православной Руси”). – 1994. - № 9. – С. 1 – 5.
8. Прибавление к Церковным ведомостям. – 1915. - № 28. – С. 843.
9. ДАЧО. – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 6842. – Арк. 226 зв.; Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии... – С. 164.
10. *Евлогий (Георгиевский), митр.* Путь моей жизни: Воспоминания. – М., 1994. – С. 259 – 260.
11. Див.: *Бухало Г.* Германський Свято троїцький монастир. – Дубно, 1990; *Рожко В.* Православні монастирі Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2000; *Козак С.* Монастирі Рівненщини. – К., 2001.
12. ДАЧО. – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 6842. - Арк. 226 зв.; Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии... – С. 164.
13. Картины церковной жизни Черниговской епархии за IX веков ея истории. – К., 1911.
14. Огляд діяльності Василя (Богоявленського) на чернігівській кафедрі див.: *Потій Н., Тарасенко О.* Чернігівський архієпископ Василій (Богоявленський) // Сіверянський літопис. – 2007. - № 4. – С. 46 – 55.
15. *Потій Н., Тарасенко О.* Чернігівський архієпископ Василій (Богоявленський) // Сіверянський літопис. – 2007. - № 4. – С. 49.
16. ДАЧО. – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 6842. – Арк. 248 зв. – 249; Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии... – С. 174.
17. Цыпин В. История Русской Церкви. 1917 – 1997. – М., 1997. – С. 31.
18. Ульяновский В. Церква в Українській державі 1917 – 1920 рр. Доба Української Центральної Ради. – К., 1997. – С. 160.
19. *Евлогий (Георгиевский), митр.* Путь моей жизни: Воспоминания... – С. 285.
20. Деяния Священного Собора Православной Российской Церкви. – М., 1918. – Т. 7. – С. 115.
21. *Ульяновский В.* Церква в Українській державі 1917 – 1920 рр. Доба Гетьманату Павла Скоропадського. – К., 1997. – С. 94.
22. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: материалы к биографии... – С. 136 – 139.
23. Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь: Ист. очерк (от основания до 1998 г.), описание святынь и достопримечательностей монастыря с прил. документов, относящихся к новейшей его истории / Сост. Монахиня Вероника (Терехова). – К., 1999. – С. 68.
24. ДАЧО. – Ф. Р-4615. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 9.
25. Тарасенко А.Ф. Святитель Феодосий архиепископ Черниговский. – Дубно, 2005. – С. 143.
26. У 1922 р. вперше був заарештований і брат архієпископа Пахомія, архієпископ Волинський і Житомирський Аверкій (Кедров). Він теж пройшов більшовицькі катівні і помер (напевно, розстріляний) у 1937 р. в Архангельську: *Регельсон Л.* Трагедия Русской Церкви 1917 – 1945. – М., 1996. – С. 528 або в Бирську (Башкирія): *Акты* святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917 – 1943 гг. – С. 834.
27. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: материалы к биографии... – С. 117.
28. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: материалы к биографии... – С. 181.
29. Там само. – С. 182 – 186.
30. ДАЧО. – Ф. Р-16. – Оп. 4. – Спр. 31. – Арк. 7.
31. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: материалы к биографии... – С. 108.
32. Існують версії, що уже в 1923 р. Пахомій (Кедров) перебував у Москві: *Andreyev I.M.* Russia's Catacomb Saints. Lives of the new martyrs. Platina, California, 1982. P. 186; *Цыпин В.* История Русской Церкви. 1917 – 1997. – М., 1997. – С. 105.
33. Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: материалы к биографии... – С. 18.
34. Там само. – С. 19.

